

Prof. dr hab. Dorota URBANEK
Instytut Lingwistyki Stosowanej
Wydział Lingwistyki Stosowanej
Uniwersytet Warszawski

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ MGR PATRYCJI CIEŚLI
SŁOWNICTWO ZWIĄZANE Z BRONIĄ I UZBROJENIEM UŻYWANE NA ZIEMIACH
POLSKICH W POSZCZEGÓLNYCH OKRESACH ROZWOJU POLSZCZYZNY

1. Uwagi ogólne

Recenzowana rozprawa doktorska napisana przez mgr Patrycję Cieślę pod kierunkiem dr hab. Romana Roszki, prof. IS PAN należy bez wątpienia do leksykologiczno-leksykograficznych prac typu materiałowego, których celem jest całościowy opis określonego pola znaczeniowego języka od początków jego funkcjonowania do dnia dzisiejszego. Jak zaznacza we wstępie do pracy sama Autorka (s. 11) liczne w języku polskim pozycje naukowe dotyczące języka wojskowego lub gwary żołnierskiej ograniczają się zazwyczaj do opisu odrębnych epok historycznych (szczególnie okresu I i II wojny światowej) lub badają język tekstów literackich czy pamiątnikarskich pod kontem danego, użytego w nich słownictwa. Dlatego też recenzowana praca zapoczątkowuje i systematyzuje całościowy opis danego słownictwa. Liczy 319 stron jednostronnego wydruku komputerowego, składa się z abstraktu w języku angielskim (s. 1), wstępu (s. 6-13), ośmiu rozdziałów (s. 14-202), zakończenia (s. 203-212), podsumowania pracy w języku angielskim (s. 213-222), bibliografii (s. 223-232) oraz obszernego aneksu (s. 233-319).

2. Ocena merytoryczna rozprawy

We *Wstępie* (s. 6-13) Autorka referuje stan badań nad nazewnictwem wojskowym w Polsce, opisuje zakres badań własnych, strukturę pracy i wykorzystane metody badawcze. Za cel pracy uznany został „opis nazw związanych z bronią i uzbrojeniem, zarejestrowanych w polszczyźnie na przestrzeni wieków, rozpoczynając od początku państwa polskiego, kończąc na XX w.” (s. 7), co oznacza m.in.: 1) zebranie i rejestrację danego słownictwa zawartego w uznanych polskich zasobach leksykograficznych z różnych epok rozwoju polszczyzny; 2) jego opis i klasyfikację oraz analizę jakościową i ilościową; 3) wskazanie na pochodzenie

badanego słownictwa i ustalenie przyczyn zapożyczeń oraz ich źródeł; 4) zbadanie stopnia trwałości zapożyczeń. Materiał badawczy pozyskany został z istniejących siedmiu słowników języka polskiego, m.in. *Słownika staropolskiego* pod red. S. Urbańczyka, *Słownika polszczyzny XVI wieku* pod red. R. Mayenowej, *Słownika języka polskiego* Bogumiła Lindego, współczesnych słowników języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego i S. Dubisza. W pracy uwzględniono także powstający obecnie *Elektroniczny Słownik Polszczyzny XVII i połowy XVIII wieku* pod red. W. Gruszczyńskiego, ale, jak zauważa Autorka (s. 8), ponieważ słownik jest obecnie w fazie powstawania, zarejestrowane w nim nazwy uzbrojenia i broni zostały jedynie zaznaczone w słowniku na końcu pracy, bez odwoływania się do nich w części głównej pracy. Nie mają one bowiem wpływu na przyjęty na potrzeby pracy podział leksemów. 964 leksemy zostały sklasyfikowane w oparciu o zmodyfikowaną przez Doktorantkę współczesną klasyfikację wojskową z pracy S. Kozieja *Teoria sztuki wojennej* (1993) oraz klasyfikację z leksykonu Wł. Kwaśniewicza *Leksykon dawnego uzbrojenia obronnego* (2005). Przedstawiony w pracy opis nazw broni i uzbrojenia nie uwzględnia nieleksykograficznych źródeł pisanych – ich znaczna liczba przewyższa, jak słusznie zauważa Autorka, możliwości badawcze jednej osoby (s. 11). Jak się wydaje pewnym ograniczeniem dla pełnego obrazu badanego pola leksykalnego, którego to ograniczenia jednak Recenzentka nie jest w stanie ocenić w pełni, jest niewykorzystanie w pracy współczesnych słowników specjalistycznych. Jeśli jednak uznać, że celem pracy jest opis nazw broni i uzbrojenia w poszczególnych okresach historycznych rozwoju polszczyzny (jak wynika z tytułu), to opisane powyżej założenia dotyczące źródeł pozyskania materiału badawczego dają się obronić.

W rozdziale pierwszym (s. 14-61), wprowadzającym w tematykę pracy, zarysowano bardzo szerokie tło historyczno-kulturowe rozwoju broni i uzbrojenia w Polsce, poczynając od Dalekiego i Bliskiego Wschodu (Mongolia, Chiny, Turcja, Persja) przez starożytny Rzym i Grecję oraz Europę czasów średniowiecznych i nowożytnych. Rozdział obejmuje opis broni i uzbrojenia poczynając od epoki Piastów po czasy współczesne. Zwraca tu uwagę niejednolite nazewnictwo podrozdziałów – po części według epok historycznych, po części według typów broni i uzbrojenia. Także kończący rozdział I podrozdział zawierający podsumowanie nazwany został myląco „zakończeniem”.

Rozdział drugi (s. 62-113) ukazuje zebrany materiał badawczy sklasyfikowany w ramach określonych podpól leksykalnych. Autorka pokazuje ich rozwój historyczny oraz podaje, ujęte w formie kolejnych tabel, dane liczbowe i procentowe dotyczące omawianego

słownictwa w kontekście okresów rozwoju polszczyzny: okresu staropolskiego, średniopolskiego oraz nowopolskiego (ten ostatni dzieli na część I – do I wojny światowej i część II – po I wojnie światowej). Omawia zatem kolejno: nazwy broni miotającej (s. 64-75, 270 nazw), nazwy broni białej (s. 75-85, 204 nazwy), nazwy broni masowego rażenia (s. 85-86, 5 nazw), nazwy amunicji (s. 86-89, 69 nazw), materiału wybuchowego (s.89-90, 21 nazw), środków transportu (s. 90-94, 63 nazwy), uzbrojenia (s. 94-97, 60 nazw), oporządzenia (s. 97-100, 63 nazwy), amunicji (s. 100-101, 19 nazw), części broni (s. 101-106, 138 nazw), części uzbrojenia (s.106-107, 40 nazw) oraz inne (s. 107-112, 12 nazw). Opis pól leksykalnych jest wyczerpujący, pewną niejasność wywołuje jedynie uwaga na str. 62: „wszystkie opisywane leksemy obejmują 964 jednostek leksykalnych. Suma tych leksemów nie jest równa sumie nazw występujących w poszczególnych okresach, ponieważ kilkanaście leksemów ma podwójne znaczenie”. Dla pełnej jasności opisu warto byłoby zapewne podać definicje pojęcia leksemu i jednostki leksykalnej przyjęte w pracy, tym bardziej, że Autorka czyni to w stosunku do innych używanych w pracy terminów (np. eponimu, s. 167). Należy w tym miejscu zaznaczyć, że praca nie zawiera w zasadzie większych wywodów teoretycznych.

Rozdział trzeci (s. 114-158), uznany przez Autorkę (s. 10) za główną część pracy, dotyczy etymologii i genezy materiału badawczego. W kolejnych podrozdziałach omówiono zapożyczenia z 26 języków obcych (m.in. tureckiego i języków romańskich, języków germańskich, ugrofińskich i słowiańskich), nazwy o pochodzeniu prasłowiańskim oraz nazwy rdzennie polskie, opisując przy tym ich typ słowotwórczy. Opis sporządzony został na podstawie danych z ogólnych słowników języka polskiego, dostępnych słowników etymologicznych oraz słownika wyrazów obcych. Z tego też powodu Recenzentka nie będzie polemizować z niektórymi danymi podanymi przez Doktorantkę – korzystała ona z klasycznych prac w tym zakresie.

Rozdział czwarty (s. 159-166) zawiera charakterystykę materiału ze względu na przynależność do różnych grup słownictwa specjalistycznego (terminologia wojskowa i myśliwska) oraz socjolektów (gwary zawodowej wojskowej czy partyzancko-powstańczej). Tu właśnie pomocne okazać by się mogły użyte w większym zakresie słowniki specjalistyczne. W rozdziale piątym (s. 167-177) scharakteryzowano szczególną grupę wchodzącą w skład opisywanego nazewnictwa, jakim są eponimy. Autorka słusznie zauważa, że związane z imionami i nazwiskami ludzi (np. władców czy wynalazców), miastami, krainami czy herbami nazwy te dobitnie świadczą o historii rozwoju danego typu leksyki i pozwalają na dokładne prześledzenie ich etymologii. Rozdział szósty (s. 176-186)

poświęcono charakterystyce związków frazeologicznych, w których skład wchodzi badane jednostki leksykalne. W opinii Recenzentki część opisową w tym rozdziale, która występuje po prezentacji materiału badawczego należałoby rozbić tak, by każdy z typów frazeologizmów wyróżnionych przez Autorkę (specjalistyczne, chronologiczne, ogólne) był opisany oddzielnie – wywód zyskałby prawdopodobnie na jasności. W rozdziale siódmym (s. 187-198) opisano zmiany znaczenia badanych leksemów: ich zawężenie, rozszerzenie, przesunięcie znaczenia oraz zanik leksemu w wyniku postępującej archaizacji (w tym ostatnim przypadku nie podano charakterystyki ilościowej zmian). Rozdział ten ze względu na ciągłość tematyczną opisu materiału badawczego należałoby włączyć do rozdziału drugiego lub trzeciego, albo też zamieścić bezpośrednio po nich. Ostatni rozdział pracy (s. 199-212) poświęcono na omówienie stosunkowo nowego w obrębie prac leksykologiczno-leksykograficznych zjawiska, jakim jest metoda digitalizacji (cyfryzacji) danych badawczych i elektronicznej formy prac. Autorka omawia samo pojęcie digitalizacji (tu Recenzentka nie może się zgodzić na określenie digitalizacji jako nowej „dziedziny nauki” w odniesieniu do nauk humanistycznych) oraz opisuje zdigitalizowane (w formie skanów) i elektroniczne wersje słowników, z których korzystała w pracy. Istnienie tego rozdziału w pracy byłoby bardziej uzasadnione, jeśli Autorka (która sama przyznaje, że z wersji elektronicznej opracowań leksykograficznych korzystała sporadycznie) wyraziłaby przekonanie, że prace podobne do tej Jej autorstwa (w szczególności – zamieszczony w *Aneksie* słownik) doskonale funkcjonowałyby właśnie w formie elektronicznej z odpowiednio opracowanym hasłem, linkami zewnętrznymi i zakładkami. Co więcej – słownik w takiej formie bez trudu można byłoby stopniowo uzupełniać o dodatkowe słownictwo, pozyskane np. z badań nad tekstami literackimi czy o przykłady użycia z Narodowego Korpusu Języka Polskiego. Zarówno rozdział siódmy, jak i ósmy nie został przez Autorkę wspomniany we *Wstępie*, co nasuwa myśl, że zostały one opracowane już po zakończeniu zasadniczej pracy na tekstem rozprawy i dlatego ich miejsce i kształt nie został zdaniem Recenzentki ostatecznie przemyślany.

Pracę zamyka obszerne *Zakończenie* (w języku polskim – s. 203-212 i angielskim – s. 213-222), w którym Autorka wskazuje m.in. na czynniki geograficzne i polityczne kształtujące zbadane przez nią słownictwo i podsumowuje wyniki badań zgodnie z założonymi na wstępie celami. W aneksie pracy znalazł się opracowany przez Doktorantkę *Słownik nazw broni i uzbrojenia*, zawierający 964 hasła. Hasło obok definicji terminu (zaczepniętej z opracowań leksykograficznych z podaniem skrótu ich nazwy) zawiera także wyrazy z języków obcych motywujące nazwę polską. Jako uzupełnienie słownika w części 2 aneksu zamieszczono 20

zdjęć elementów historycznego uzbrojenia wykonanych przez Autorkę w Muzeum Wojska Polskiego oraz regionalnych muzeach polskich (s. 291-300). Aneks zawiera także indeks form prasłowiańskich (s. 301-302) oraz indeks obcojęzycznych wyrazów i wyrażeń z 36 języków, które motywowały powstawanie polskich nazw broni i uzbrojenia. Na końcu pracy zamieszczono wykaz skrótów i oznaczeń stosowanych w pracy.

3. Uwagi redaktorsko-techniczne

Liczącą 136 pozycji bibliografię należałoby podzielić na teoretyczną literaturę przedmiotową oraz na leksykony z wyróżnieniem tych, z których wyekscerpowany został materiał badawczy, a także rozdzielić pozycje wydane tradycyjnie od pozycji w wersji elektronicznej.

Skróty stosowane przez Autorkę do oznaczenia poszczególnych pozycji leksykograficznych należałoby przenieść do bibliografii (umieszczając na początku lub włączając do opisu poszczególnych pozycji).

4. Konkluzje

Niezależnie od pewnych uwag krytycznych poczynionych powyżej, rozprawę doktorską mgr Patrycji Cieśli *Słownictwo związane z bronią i uzbrojeniem używane na ziemiach polskich w poszczególnych okresach rozwoju polszczyzny* napisaną pod kierunkiem dr hab. Romana Roszki, prof. IS PAN uznać należy za rzetelne, samodzielne studium leksykologiczno-leksykograficzne, które spełnia wymogi stawiane tego typu pracom przez Ustawę. Dlatego też Recenzentka wnioskuje o dopuszczenie Doktorantki do dalszego postępowania.

Prof. dr hab. Dorota URBANEK

Warszawa, 6 grudnia 2018 r.